

Н. М. Шарманова

Державний вищий навчальний заклад «Криворізький державний педагогічний університет» (Україна), кафедра української мови

ТЕОРІЯ КЛІШЕ VS. ТЕОРІЯ МОВНИХ АКТИВ: ВЕКТОРИ ВЗАЄМОДІЇ

В статті розкривається теоретичний аспект дослідження мовних кліше в сучасній медіакомунікації. В ракурсі теорії речевих актів представлена маніфестація теорії кліше, що свідчить про поліпарадигмальні традиції в лінгвістиці, конвенції наукового базису і представляє семиотику масмедіа як максимально відкриту комунікативну систему.

The article deals with the theoretical aspect of cliché in language of the modern media communication. In terms of theory of communicative action, this is manifested of theory of cliché. These are the poly paradigm traditions in linguistic, convention theoretical basis and represented the semiotics of clichés in mass media as an ultimately open communicative system.

Ключевые слова: комунікація, масмедіа, кліше, теорія речевих актів, типологія речевих актів.

Key words: communication, mass media communication, language cliché, theory of communicative action, typology of communicative action.

Частотність ужитку готових мовних одиниць, будучи функційною ознакою моделі спілкування, властиве на сьогодні для багатьох суспільних практик людини. Автономні мовні блоки з традиційно усталеними значенням і формою репрезентують комунікативні параметри дискурсів, завжди містяться в ментальному лексиконі й синтаксисі комунікантів і розкривають складні механізми мовного продукування й референції.

Для будь-якої мови властиве поєднання й протистояння двох тенденцій: з одного боку, вільна творчість мовного колективу, в основі якої лежить багатство мовних форм і моделей, з іншого, – відтворення готових складних схем, зв'язаність, клішованість, регулярна відтворюваність. Пер-

ша тенденція дає змогу розвивати і творити мову, друга – економить зусилля в користуванні мовою, поповнює корпус готових складових блоків, які є оптимальними задля вираження будь-якого поняття або думки в певному мовному співтоваристві [4, с. 239]. Готові блоки номінуємо як мовні кліше, а іноді їх кваліфікують як штампи, мовні стереотипи, шаблони або ж використовують для розкриття цього мовного феномену низку інших термінологічних найменувань.

Під *мовними кліше* розуміємо стереотипні комбінації словесних знаків, що, будучи специфічними формами швидкої подачі і сприймання інформації, є репрезентантами дискурсивних ознак новітніх масмедіа. Наприклад: *Українське питання* (канал «1+1»; 5-й канал; канал «Україна»); *Економічна політика* (5-й канал); *Зустріч у «нормандському форматі»* (канал ІНТЕР; канал СТБ); *Українська надія / Надія* (канал «1+1»; СТБ); *Світ сьогодні* («1+1»; канал «Україна»; канал ІНТЕР) тощо.

Багатоаспектна взаємодія учасників медіакомунікації передбачає вживання мовних кліше, активізація яких дає підстави говорити про базисний рівень категоризації та віддзеркалення основного конструктивного принципу масмедіа – упорядкованого й регулярного чергування стандартних та експресивно забарвлених мовних конструкцій. Т. Г. Добросклонська зазначає з цього приводу: «Високий ступінь повторюваності і глобальна клішованість новинних текстів [на нашу думку, й інших різновидів текстів масової комунікації. – Н. Ш.] сприяють устанавленню міцних кореляцій між тематикою повідомлення та її синтагматичним наповненням. Так, аналіз новинних повідомлень... дає змогу виокремити цілий ряд усталених синтагматичних одиниць, регулярно відтворюваних у текстах» [2, с. 184].

Для масової комунікації характерним є те, що її учасники постійно використовують мовний код задля трансляції актуальної інформації шляхом залучення через різні комунікаційні канали низки постулатів і моделей, стратегій і тактик спілкування.

Мета статті полягає в осмисленні теорії кліше у світлі теорії мовних актів. Мета передбачає реалізацію таких завдань: 1) проаналізувати стан дослідження комунікативного потенціалу кліше в сучасній лінгвістиці; 2) розкрити науково-теоретичні засади теорії мовних актів як методологічне підґрунтя теорії кліше.

В останні десятиріччя незаперечним є зацікавлення лінгвістів питаннями вжитку готових, усталених словесних комплексів у різних мовах. Такий інтерес пояснюється домінуванням у наукових працях численних підходів до опису мовних фактів, серед яких центральне місце посідає комунікативний і функційний підходи. Проблеми функціонування мовних кліше в окремих суспільних практиках стали предметом пілотного вивчен-

ня в сучасній лінгвоукраїністиці (І. С. Попова, А. К. Карасьова, І. Скворонська).

У сучасному зарубіжному мовознавстві питання щодо трансформації мовних кліше як засобів комунікативного впливу досліджено в низці робіт. Особливості кліше у функційно-комунікативному й комунікативно-прагматичному аспектах вивчено на матеріалі англійської (О. А. Барченков; у зіставленні із французькою мовою – В. В. Бурунський; власне метакомунікативні функції – В. В. Стрибижев; Т. П. Третьякова), німецької (Л. Маккензен), російської (К. В. Гринкевич, І. М. Загоруйко, С. Лещак та ін.), французької (А. В. Власова, С. Ф. Фоміна, О. В. Шамрай), чеської (Н. Ф. Баландіна), японської (О. Ю. Бессонова) та інших мов.

Узагальнення основних підходів до розуміння статусу мовного кліше дає підстави стверджувати: одним із критеріїв виокремлення мовної одиниці є регулярність її вживання в певних повторюваних комунікативних ситуаціях (Ф. С. Бацевич). Ураховуючи, що дослідження прикладного аспекту мовних кліше в медіасфері як відкритій комунікативній спільноті передбачає і з'ясування комунікативного потенціалу цих одиниць, керуємося ґрунтовними надбаннями в галузі комунікативістики. Вважаємо за доцільне звернутися до теорії мовних актів, яка була сформована й розроблена представниками лінгвістичної філософії (Дж. Остін, П. Стросон, Дж. Сьорл та ін.). Зазначене вчення репрезентувало перехід від однієї наукової парадигми до іншої, а саме стало «одним із найбільш принципових кроків від опису семантичного значення до значення прагматичного» [3, с. 282].

Фундатор теорії мовних актів – англійський філософ Дж. Остін – у праці «How to do things with words» (1962 р., у перекладі «Слово як дія») розглянув поняття *мовного акту*, під яким розумів мінімальну одиницю мовного спілкування, продукування конкретного речення в умовах реальної мовленнєвої діяльності [Цит. за: 3, с. 283]. Дж. Остін виокремив серед інших типів висловлень перформативні вирази, обґрунтував поняття перформативності як особливого типу значень. Увівши в науковий обіг ключове поняття теорії мовних актів, він розглянув три основні його сутності – локутивний, ілокутивний (що і став основним об'єктом дослідження) і перлокутивний акти. Науковець побудував класифікацію мовних актів відповідно до комунікативної мети: вердиктиви, екзерситиви, комісиви, бехабітиви, експозитиви. Висунуті ідеї щодо теорії мовної діяльності пізніше знайшли відображення у працях із прагмалінгвістики, дали поштовх для розбудови теорії аргументації, лінгвістики тексту, комунікативної, когнітивної, прикладної і комп'ютерної лінгвістики, соціолінгвістики тощо.

Класифікацію Дж. Остіна піддав жорсткій критиці Дж. Сьорл. Він висунув гіпотезу, що незалежно від того, конвенційними є непрямі мовні

акти чи ні, в основі їхнього розуміння лежать одні й ті ж самі механізми. Дослідник запропонував класифікацію ілокутивних актів, підґрунтям якої став ряд критеріїв, найбільш пріоритетними з яких слід вважати ілокутивну мету, напрям пристосування і висловлений психологічний стан. Дж. Сьорл створив універсальну для різних типів мов класифікацію ілокутивних актів із п'ятьма різновидами: репрезентативи (або асертиви), директиви, комісиви, експресиви, декларації [Цит. за: 3, с. 282–292].

Здобутки й напрацювання лінгвофілософів стали вихідною точкою у розробці пізніших типологій мовних актів. Тому М. А. Кронгауз справедливо зауважує: «Спроби створення нових класифікацій ілокутивних актів зводяться, по суті, до різних модифікацій класифікацій Дж. Остіна і Дж. Сьорла» [там само, с. 288].

Проведений теоретико-аналітичний огляд, як на нашу думку, дає змогу осмислити вектори сучасної теорії кліше в контексті теорії мовних актів. Взнявши за основу ключові положення цієї наукової царини, визнаємо, що вони є вагомими в дескриптивному представленні мови новітньої медіакомунікації, і в тому числі й комунікативних потенцій мовних кліше. Отже, вивчення кліше новітніх медіа в метакомунікативному ракурсі має проводитися з урахуванням представлених наукових здобутків, які, по суті, являють собою конвенцію різних наукових парадигм.

Задля аналізу метакомунікативних функцій кліше використовуємо типологію мовних актів, яку запропонував німецький філософ і соціолог Юрген Габермас. Двотомна праця «The Theory of Communicative Action» (1981 р. – перша частина; у перекладі «Теорія комунікативної дії»), окремі частини якої сам автор називає «універсальною прагматикою», репрезентує програму універсальної значущості комунікативних дій. Виклики на значущість, за Ю. Габермасом, висуваються й реалізуються в дискурсі, поняття якого стратифікується саме через комунікативну дію. Дослідник розробляє типологію, виокремивши стратегічну, норморегульовальну, експресивну (драматургічну) і власне комунікативну дії, як-от: *Kommunikativa*, *Konstativa*, *Representativa*, *Regulativa* [5].

О. Б. Абакумова, досліджуючи паремійний дискурс суб'єкта, розбудовує теорію комунікативної дії Ю. Габермаса та пропонує таку класифікацію комунікативних дій і стратегій: 1) власне комунікативна дія, спрямована на взаємодію; 2) соціально орієнтована стратегія; 3) асоціальна інструментальна стратегія; 4) драматургічна стратегія суб'єкта [1].

Ураховуючи наукові здобутки наших попередників і спираючись на засади теорії мовних актів, вважаємо за можливе представлення розглянутих вище теоретичних положень для дескрипції мовних кліше у сучасній медіакомунікації.

Таким чином, у світлі різних наукових конвенцій актуалізація готових лінгвоодиниць розкриває специфіку лінгвокогнітивної діяльності індивіда (власне, процеси мовотворчості й референції), за якої врегульовано комунікативний дисбаланс між властивими людині потребами спілкування та її прагненням до мовної й інтелектуальної економії. У межах теорії мовних актів репрезентовано теоретичний аспект кліше, що є методологічною основою їхнього дескриптивного аналізу. Метакомунікативний зріз кліше в новітній українській медіакомунікації є новим вектором у розбудові сучасної теорії кліше.

Література

1. Абакумова, О. Б. Пословицы в паремическом дискурсе субъекта / О. Б. Абакумова // Паремология в дискурсе : [коллект. монография] / под ред. О. В. Ломакиной. – М. : ЛЕНАНД, 2015. – С. 67–83.
2. Добросклонская, Т. Г. Вопросы изучения медиатекстов : опыт исследования современной английской медиаречи : [монография] / Т. Г. Добросклонская. – [4-е изд.]. – М. : КРАСАНД, 2013. – 288 с.
3. Кронгауз, М. А. Семантика : [учеб. для студ. лингв. фак. вузов] / М. А. Кронгауз. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академия, 2005. – 352 с.
4. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : [учеб. пособие] / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово / Slovo, 2000. – 262 с.
5. Habermas, J. The Theory of Communicative Action / J. Habermas. – Boston : Beacon Press, 1987. – Vol. 1. Reason and the Rationalisation of Society. – 1080 p.